

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.1.28>

СУБ'ЄКТИВНИЙ ЕЛЕМЕНТ МІЖНАРОДНО-ПРОТИПРАВНОГО ДІЯННЯ

Тетяна Грабовичкандидат юридичних наук
ORCID ID: 0000-0001-6819-0486

Анотація. У статті з'ясовується зміст та нормативне закріплення суб'єктивного елемента міжнародно-протиправного діяння, окреслюються основні правила присвоєння державі протиправної поведінки з метою притягнення до міжнародно-правової відповідальності, розглядаються питання щодо відповідальності держави за поведінку приватних акторів, висвітлюється сутність поняття «вина» держави. Методологічне підґрунтя дослідження суб'єктивного елемента міжнародно-протиправного діяння становлять такі методи: історико-правовий, порівняльно-правовий, системний, формально-юридичний та діалектичний. Встановлюється, що суб'єктивний елемент складу міжнародно-протиправного діяння (елемент атрибуції) є необхідною умовою для встановлення наявності міжнародно-протиправного діяння держави. Державі можна присвоїти поведінку як державних, так і недержавних акторів за правилами, що містяться у Статтях про відповідальність держав 2001 року, у статтях 4–11, однак зазначені статті не містять правил щодо присвоєння державі поведінки приватних акторів, що не підпорядковані жодним чином органам держави. Обґрунтовано, що держава має вживати необхідних заходів відповідно до принципу *due diligence* з метою недопущення порушення положень, передбачених міжнародно-правовими зобов'язаннями держави, не лише з боку державних органів, а також із боку недержавних (приватних) акторів. Вирішувати питання про те, чи є наявність вини держави умовою для міжнародно-правової відповідальності такої держави, варто з огляду на первинні міжнародно-правові зобов'язання держави за конкретних обставин.

Ключові слова: відповідальність держави, міжнародно-протиправне діяння, міжнародно-правове зобов'язання, склад міжнародно-протиправного діяння, атрибуція.

THE SUBJECTIVE ELEMENT OF THE INTERNATIONALLY WRONGFUL ACT

Tetiana HrabovychCandidate of Juridical Sciences
ORCID ID: 0000-0001-6819-0486

Abstract. The article clarifies the content of the subjective element of the internationally wrongful act, outlines the rules of attribution of conduct to the state, discusses issues of state responsibility for the conduct of private actors, highlights the concept of state «fault». The following methods are used: legal-historical, comparative-legal, systemic, formal-legal and dialectical. It is established that the subjective element is a necessary condition for establishing the existence of an internationally wrongful act of the state. The conduct of state and non-state actors can be attributed to the state according to the rules of the Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (2001) (articles 4–11), but the Articles do not contain rules on attribution to the state the conduct of private actors who are not in connection with such a state. It is substantiated that the state should take the necessary measures in accordance with the principle of due diligence in order to prevent violations of the provisions of the international obligations of the state, not only by public organs but also by non-state (private) actors. The question of whether the existence of a state's fault is a necessary condition for the international responsibility of such a state should be based on the primary international obligations of the state.

Key words: State responsibility, internationally wrongful act, international obligation, constituent elements of internationally wrongful act, attribution.

SUBIEKTYWNY ELEMENT MIĘDZYNARODOWEGO CZYNU BEZPRAWNEGO

Tetiana Hrabovychkandydat nauk prawnych
ORCID ID: 0000-0001-6819-0486

Adnotacja. W artykule wyjaśniono treść i normatywne utrwalenie subiektywnego elementu międzynarodowego czynu bezprawnego, określono podstawowe zasady przypisywania państwu bezprawnego zachowania w celu pociągnięcia do międzynarodowej odpowiedzialności prawnej, rozważono kwestie dotyczące odpowiedzialności państwa za zachowanie prywatnych aktorów, podkreślono istotę pojęcia „wina” państwa. Podstawę metodologiczną badania subiektywnego elementu międzynarodowego czynu bezprawnego stanowiły następujące metody: historyczno-prawna, porównawczo-prawna, systemowa, formalno-prawna i dialektyczna. Ustala się, że subiektywny element składcu międzynarodowego czynu bezprawnego (element atrybucji) jest warunkiem koniecznym do ustalenia obecności międzynarodowego czynu bezprawnego państwa. Państwo może przypisać zachowanie zarówno aktorów państwowych, jak i niepaństwowych zgodnie z zasadami zawartymi w artykułach o odpowiedzialności państw z 2001 r. w artykułach 4-11, jednak ww. artykuły nie zawierają zasad dotyczących przypisywania państwu zachowania aktorów prywatnych, którzy są w żaden sposób

неподпорядкованими органом państwa. Uzasadnione jest, że państwo powinno podjąć niezbędne środki zgodnie z zasadą *due diligence*, aby zapobiec naruszeniu przepisów przewidzianych przez międzynarodowe zobowiązania prawne państwa, nie tylko ze strony organów publicznych, ale także ze strony aktorów niepublicznych (prywatnych). Decyzja o tym, czy obecność winy państwa jest warunkiem międzynarodowej odpowiedzialności prawnej takiego państwa, powinna być podjęta na podstawie pierwotnego międzynarodowego zobowiązania prawnego państwa w określonych okolicznościach.

Слова ключові: відповідальність państwa, міжнародову czyn bezprawny, міжнародове zobowiązanie prawne, склад міжнародового czynу bezprawного, аtrybucja.

Вступ. Необхідними елементами для встановлення наявності міжнародно-протиправного діяння держави відповідно до ст. 2 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. (далі – Статті, Статті про відповідальність 2001 р.), є присвоєння державі поведінки, яка не узгоджується з її міжнародно-правовими зобов'язаннями. Так, зокрема, у справі “CC/Devas (Mauritius) Ltd., Devas Employees Mauritius Private Limited and Telecom Devas Mauritius Limited v. The Republic of India” (2016 р.) арбітраж встановив, що згідно зі ст. 2 Статей КМП для присвоєння державі міжнародно-протиправного діяння необхідно виконання двох умов: i) щоб діяння могло бути присвоєне державі за міжнародним правом; ii) щоб воно являло собою порушення міжнародно-правового зобов'язання цієї держави» (ППТС, справа № 2013–09, 2016). Сутність суб'єктивного елемента, його теоретичне обґрунтування стали для юристів-міжнародників каменем спотикання, що викликав найсуперечливіші думки (Єлиничев, 1970: 83).

Щодо самого терміна «присвоєння» (англ. “attribution”) варто зазначити таке. В.А. Василенко, не вдаючись у лінгвістичні тонкощі, відзначає, що в документах КМП ООН англійською і французькою мовами це поняття визначається терміном «атрибуція» (“attribution”), російською мовою перекладається як «присвоєння» або як «приписування», унаслідок відсутності точного лексичного еквівалента. У документах ООН, зокрема в документах КМП ООН, виданих російською мовою, уживаються обидва терміни (Василенко, 1976: 94]. З позиції С.С. Андрейченко, найбільш виваженим є вживання терміна «атрибуція» (як переклад українською мовою терміна “attribution”), що приведе до одноманітності його використання в науковому обігу та правозастосовній діяльності в Україні. Уживання аутентичного терміна «атрибуція» (англ. “attribution”, франц. “attribution”) має суттєву специфіку і найбільш відображає сутність та характерні властивості такого правового явища, як визнання дії або бездіяльності окремих суб'єктів діянням держави з метою притягнення до міжнародної відповідальності (Андрейченко, 2015: 170). У роботі терміни «присвоєння» й «атрибуція» уживаються нами як синоніми.

Питання міжнародно-правової відповідальності держави перебувають у центрі постійної уваги та висвітлені у працях таких науковців, як: Р. Аго, С.С. Андрейченко, Д. Анцилотті, К.А. Важна, Д. Джінкс, В.М. Єлиничев, А. Зайберт-Фор, Ю.М. Колосов, Дж. Крейджен, Дж. Кроуфорд, П.М. Куріс, Д.Б. Левін, І.І. Лукашук, В.А. Мазов, С.Б. Раскалей, Р. Ротберг, Г.І. Тункін, М.О. Ушаков та інші. Варто відзначити такі сучасні наукові доробки вітчизняних та закордонних учених у вказаній сфері: монографію «Право міжнародної відповідальності» (2004 р.) І.І. Лукашука; колективну монографію «Міжнародна відповідальність сьогодні: нариси пам'яті Оскара Шахтера» (“International Responsibility Today: Essays in Memory of Oscar Schachter”) (2005 р.); монографію «Право міжнародної відповідальності» (“The Law of International Responsibility”) (2010 р.) Дж. Кроуфорда, А. Пеллета, С. Оллесона; одноосібну роботу Дж. Кроуфорда «Відповідальність держави: Загальна частина» (“State Responsibility : The General Part”) (2013 р.); роботу «Міжнародна відповідальність Європейського Союзу: європейські та міжнародні перспективи» (“The International Responsibility of the European Union: European and International Perspectives”) (2013 р.) М. Еванса та П. Кутракоса; монографію С. Оллесона «Відповідальність держави перед міжнародними та національними судами: дія і вплив Статей КМП» (“State Responsibility before International and Domestic Courts: The Impact and Influence of the ILC Articles”); колективну працю «Суверенітет, державність та відповідальність держави. Нариси на честь Джеймса Кроуфорда» (2015 р.) (“Sovereignty, Statehood and State Responsibility: Essays in Honour of James Crawford”); монографію С. С. Андрейченко «Концепція атрибуції поведінки державі в міжнародному праві» (2015 р.); підручник «Право міжнародної відповідальності» (2017 р.) авторки М.В. Кешнер; книгу «Міжнародне право відповідальності держави: вступ» (“The International Law of State Responsibility: An Introduction”) (2017 р.) Р. Колба.

Основна частина. Відзначаємо вагомий вклад учених у дослідження проблем міжнародно-правової відповідальності держав і маємо наголосити, що питання, пов'язані із суб'єктивним елементом міжнародно-протиправного діяння, від вирішення яких залежить можливість притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності, не отримали належної уваги, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Метою представленої роботи є надання характеристики суб'єктивному елементу складу міжнародно-протиправного діяння держави.

Мета роботи зумовила постановку таких завдань: з'ясувати зміст та нормативне закріплення суб'єктивного елемента міжнародно-протиправного діяння; окреслити основні правила присвоєння державі протиправної поведінки з метою притягнення до міжнародно-правової відповідальності; розглянути питання щодо можливості присвоєння державі поведінки приватних акторів; висвітлити сутність поняття «вина» держави в контексті вивчення суб'єктивного елемента складу міжнародно-протиправного діяння держави.

Методологічне підґрунтя дослідження суб'єктивного елемента міжнародно-протиправного діяння становлять низка методів: історико-правовий, порівняльно-правовий, системний, формально-юридичний та діалектичний.

Результати та їх обговорення. Для того, щоб ту чи іншу поведінку можна було кваліфікувати як міжнародно-протиправне діяння, вона передусім має бути поведінкою, яку можна присвоїти державі. Держава є реальним організованим утворенням, юридичною особою, що має всі повноваження діяти відповідно до міжнародного права. Однак визнання цього не означає заперечення тієї елементарної істини, що держава не може діяти сама собою. «Діяння держави» передбачає дію або бездіяльність будь-якої особи або групи осіб, тобто «держави можуть діяти тільки за допомогою або через своїх агентів або представників». Питання полягає в тому, які особи повинні вважатися такими, що діють від імені держави, тобто в тому, що саме становить «діяння держави» для цілей відповідальності (Статті про відповідальність держав, 2001: 37).

Мета атрибуції – визначити для цілей відповідальності, що йдеться про діяння держави. Присвоєння поведінки державі саме нічого не говорить про правомірність чи неправомірність такої поведінки, і норми, що стосуються присвоєння, не повинні формулюватися таким чином, щоб у них малося на увазі зворотне. КМП ООН пояснює, що термін «атрибуція» уживається на позначення операції «приписування» державі певної дії або бездіяльності. У міжнародній практиці і судових рішеннях уживається також термін «ставлення у вину», водночас термін «атрибуція» дозволяє уникнути будь-якого припущення, що процесуальні дії із «приписування» поведінки державі є фікцією або що поведінка, про яку йдеться, є поведінкою іншого суб'єкта (Статті про відповідальність держав, 2001: 39, 42).

У Статтях про відповідальність держав 2001 р. виділено низку правил атрибуції протиправної поведінки держави з метою визначення наявності суб'єктивного елемента складу міжнародно-протиправного діяння такої держави:

- поведінка будь-якого органу держави розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом незалежно від того, чи здійснює цей орган законодавчі, виконавчі, судові або будь-які інші функції, незалежно від його становища в системі держави, незалежно від того, чи є він органом центральної влади або адміністративно-територіальної одиниці держави (ст. 4);

- поведінка особи або утворення, яка не є органом держави відповідно до ст. 4, але уповноваженого правом цієї держави здійснювати елементи державної влади, розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом, за умови що в даному разі ця особа або це утворення діє в цій якості (ст. 5);

- поведінка органу, наданого в розпорядження держави іншою державою, розглядається як діяння першої держави за міжнародним правом, якщо цей орган діє з метою реалізації елементів державної влади тієї держави, у розпорядження якої він наданий (ст. 6);

- поведінка органу держави або особи чи утворення, уповноважених здійснювати елементи державної влади, розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом, якщо цей орган, особа чи утворення діють в цій якості, навіть якщо вони перевищують свої повноваження або порушують вказівки (ст. 7);

- поведінка особи або групи осіб розглядається як діяння держави за міжнародним правом, якщо ця особа або група осіб фактично діє за вказівками або під керівництвом або контролем цієї держави під час здійснення такої поведінки (ст. 8);

- поведінка особи або групи осіб розглядається як діяння держави за міжнародним правом, якщо ця особа чи група осіб фактично здійснює елементи державної влади за відсутності або неспроможності офіційної влади і в умовах, що вимагають здійснення таких елементів влади (ст. 9);

- поведінка повстанського руху, який стає новим урядом держави, розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом. Поведінка руху, повстанського чи іншого, якому вдається створити нову державу на частині території вже існуючої держави або на будь-якій території під її управлінням, розглядається як діяння цієї нової держави за міжнародним правом (ст. 10);

- поведінка, яка не присвоюється державі на підставі попередніх статей, проте розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом, якщо і тією мірою, якою ця держава визнає і приймає дану поведінку як власну (ст. 11).

На думку Д.М. Хейджера, серед правил присвоєння державі поведінки можна виділити такі: присвоєння поведінки *de jure* та *de facto* державних органів, присвоєння поведінки приватних осіб чи утворень, присвоєння поведінки, що вчинюється під контролем або керівництвом держави (Хейджер, 2011: 70).

С.С. Андрейченко вважає, що всі правила атрибуції можна поділити на такі основні групи залежно від суб'єкта вчинення конкретної поведінки, що порушує міжнародні зобов'язання держав та способу зв'язку даного суб'єкта з державою:

- атрибуція поведінки органів і осіб, що мають статус органу держави або її посадової особи та діють у такій якості, зокрема й поведінки *ultra vires*; випадки атрибуції державі поведінки органів, наданих у розпорядження держави іншою державою;

- атрибуція поведінки недержавних органів, які, однак, уповноважені здійснювати елементи державної влади, й атрибуція державі поведінки недержавних осіб та утворень, що здійснюють елементи державної влади в ситуаціях відсутності або неспроможності офіційної влади;

- атрибуція державі поведінки, учиненої за вказівками, під контролем або керівництвом держави; атрибуція державі протиправної поведінки повстанських чи інших рухів, що досягають успіху; атрибуція поведінки, що визнається і приймається державою як власна *ex post facto*;

- атрибуція державі протиправної поведінки приватних осіб та утворень в ситуаціях відсутності функціонального або фактичного зв'язку таких акторів із державою;

- атрибуція державі у зв'язку із протиправною поведінкою приватних акторів поведінки державних органів за недотримання стандарту *due diligence* (Андрейченко, 2015: 177–178; Андрейченко, 2017: 89).

Щодо останнього положення – можливості присвоєння державі поведінки приватних суб'єктів – у доктрині міжнародного права висловлюються різні позиції.

К. Іглтон ще в першій половині ХХ ст. відзначав, що в доктрині міжнародного права панівною є думка про те, що держава не відповідає за дії приватних осіб (Іглтон, 1928: 77). «Традиційно в міжнародному праві діє правило, згідно з яким держави несуть відповідальність тільки за їхні власні дії», – пише Дж. Хессбрюгге (Хессбрюгге, 2004: 265–266).

Деякі автори висловлювали протилежну думку. Так, В.І. Лісовський зауважував, що «міжнародно-правові делікти можуть бути вчинені самою державою, її агентами або громадянами, причому за діяльність останніх (агентів, громадян) несе відповідальність держава (Лісовський, 1970: 86). Як зауважує А. Зайберт-Фор, у сучасний період загрози колективним міжнародним цінностям виходять не тільки від державних, але й здебільшого також і від приватних «акторів». Хоча міжнародне право передбачає певні можливості і для безпосереднього притягнення приватних осіб до відповідальності, проте для ефективного захисту правових цінностей ці інструменти, як і раніше, виявляються недостатніми. Тому все гостріше ставиться питання про те, якою мірою держави можуть і повинні приймати на себе відповідальність за дії індивідів (Зайберт-Фор, 2013: 334).

Немає сумніву в тому, що фізичні особи, що не є органами держави, здатні своїми діями порушити права іншої держави, які захищаються міжнародним правом. Як приклад наводяться замах на честь і гідність іноземної держави, образа прапора, організація збройних загонів на підтримку заколоту чи підривної діяльності, замах проти представників іноземної держави тощо (Куріс, 1973: 196). На думку Д.Б. Левіна, держава несе міжнародно-правову відповідальність за міжнародно неправомірні дії на її території. Водночас у такому разі держава несе відповідальність не за дії приватних осіб як таких, а за поведінку своїх органів, які не запобігли таким діям або не покарали їх винуватців, хоча і зобов'язані були це зробити (Левін, 1966: 81).

Варто погодитися з тим, що держава несе певні міжнародні зобов'язання за поведінку своїх громадян. Підставою для відповідальності держави у зв'язку із протиправними діями приватних осіб є бездіяльність відповідних державних органів, що суперечить певним обов'язкам держави. Це положення підтверджується доктриною, проєктами кодифікацій, а також міжнародною практикою (Куріс, 1973: 197).

У Статтях про відповідальність держав 2001 р. питання атрибуції державі поведінки приватних акторів не вирішується. Перелічені у ст. ст. 4–11 Статей правила атрибуції не охоплюють тих випадків, «коли приватна особа діє в повному відриві від державного контексту і не існує ніякого зв'язку з носіями державних функцій» (Зайберт-Фор, 2013: 340). КМП ООН у Коментарях до Статей про відповідальність держав 2001 р. відзначає, що держава може бути притягнутою до міжнародно-правової відповідальності за наслідки поведінки приватних акторів у разі невжиття необхідних заходів для запобігання таким негативним наслідкам.

А. Зайберт-Фор влучно відзначає, що, з одного боку, держави не можуть бути притягнуті до відповідальності за дії приватних осіб за відсутності в останніх будь-якого зв'язку з органами державної влади або носіями державних функцій. З іншого боку, якщо держави, однак, зобов'язані вжити захисних заходів і якщо вони не виконують відповідних зобов'язань, то вони вчинюють тим самим правопорушення, яке призводить до їхньої міжнародно-правової відповідальності навіть у тому разі, якщо дія, що спричинює шкоду, учинена приватними особами. Для відповіді на питання про те, які заходи є можливими для держави, суттєве значення має те, чи може і якою мірою держава вплинути на дії особи, яка завдала шкоди. Це може варіюватися залежно від ситуації. Варто враховувати три чинники: географічне положення, близькість до особи, яка вчинила дію, і близькість до особи, яка перебуває в небезпеці. Якщо можливість ужиття заходів захисту встановлена, то необхідно з погляду вибору засобів визначити їхню придатність і відповідність (Зайберт-Фор, 2013: 341, 354–355).

Визнання принципу належної обачності (*due diligence*), який передбачає, крім іншого, і врахування того, яких заходів держава може реально вжити і наскільки ці заходи придатні для запобігання небезпеці, дозволяє знайти диференційовані відповіді. За такого підходу стає можливою збалансована правова оцінка співвідношення між зацікавленістю міжнародного співтовариства в забезпеченні захисту, з одного боку, і необхідною мірою відповідальності держав, з іншого (Зайберт-Фор, 2013: 364).

Обговорення. Під час характеристики суб'єктивного елемента міжнародно-протиправного елемента держави неодмінно постає питання про вину держави. Категорія «вини держави» дотепер не отримала однозначного тлумачення серед учених і практиків, що спричиняє наявність різних підходів.

Загалом проблема визначення ролі вини у праві міжнародної відповідальності є очевидним наслідком рішення, ухваленого КМП ООН на початку 1960-х рр. щодо побудови єдиної основи для відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння. Проте підхід, спрямований на підвищення стабільності міжнародного права, спричинив низку труднощів, пов'язаних із виною: немає достатньої визначеності в питанні про сутність та значення вини держави; існує різноманітне освітлення у правовій літературі питання про співвідношення вини органів держави і вини держави; немає однозначного судження щодо впливу вини на тяжкість і наслідки міжнародно-протиправного діяння, зокрема на форми відповідальності, розміри відшкодування; немає відповіді на питання, чи є вина необхідною умовою для настання міжнародної відповідальності держави (Ківалов та ін., 2017: 92).

Д.Б. Левін зазначав, що поняття вини правомірно використовувати щодо держав із таких міркувань. Дії й упущення держави в міжнародних відносинах є проявом волі держави, яка не зводиться до волі індивідів, які виступають органами держави, хоча ці дії й упущення безпосередньо вчинюються органами держави. Воля держави має низку істотних відмінностей порівняно з волею індивідів. Вольова дія індивіда є передусім

цілеспрямованою дією. Ця ознака у значно більшому ступені притаманна волі держави, яка визначається її органами на основі цілей і принципів її політики і пильного урахування та зважування різних політичних та інших чинників. Але за всієї відмінності від волі індивіда воля держави, хоча і є абстрактним поняттям, є цілком реальною категорією. У зв'язку із цим і поняття вина може бути застосовано не тільки до індивіда, але і до держави (Левін, 1966: 55). Як зауважує Ю.М. Колосов, «якщо в цивільному праві вина є юридичним поняттям, що стосується психічного ставлення суб'єкта права до скоєної ним дії, то в міжнародному праві цей же термін використовується для позначення дещо іншого поняття. Тут вина фактично означає сам факт вчинення суб'єктом дії, що завдає шкоди іншому суб'єкту. Необхідність у такій юридичній категорії в системі міжнародного права пов'язана з поняттям ставлення у вину. Можливо, що для уникнення змішення понять у міжнародному праві слід було б говорити не про «ставлення у вину», а приписування «вчинення дії», якою заподіяна шкода». Далі вчений продовжує, що «категорія вина також може бути використана в міжнародному публічному праві за тієї умови, що в це поняття вкладається інший зміст, ніж у цивільному праві» (Колосов, 2014: 37). Як слушно зауважує Ю.М. Колосов, інститут міжнародної відповідальності відіграє стабілізуючу роль і сприяє здійсненню охоронної функції міжнародного права в тому разі, якщо унеможливлено зловживання застосуванням цього інституту. Такі зловживання можуть бути виключені, зокрема, шляхом виявлення та чіткого визначення обставин, які є достатньою підставою для виникнення відповідальності, а також підстав для звільнення від відповідальності. Право держав спиратися на такі критерії передбачає визнання існування певного поняття, яке за аналогією з дотриманням національного законодавства нині іменується виною (Колосов, 2014: 45).

Варто зазначити, що вина держави є проявом державної волі та має специфіку, зумовлену специфікою міжнародного права. Вина держави не є психічним ставленням до поведінки та не є рівною вині її законодавчих, виконавчих, судових органів.

Під час вивчення ролі вини держави для встановлення її міжнародної відповідальності в міжнародно-правовій доктрині та практиці було вироблено низку підходів, що потребують окремого ґрунтовного дослідження, як-от: теорія об'єктивної відповідальності, теорія суб'єктивної відповідальності, еkleктичний підхід, теорія «належної обачності». У контексті вивчення суб'єктивного елемента міжнародно-протиправного діяння подальшої уваги потребують також питання особливостей присвоєння державі поведінки її законодавчих, виконавчих і судових органів, що може стати предметом наступних наукових розвідок.

Висновки. Суб'єктивний елемент складу міжнародно-протиправного діяння (елемент атрибуції) поряд з об'єктивним елементом (порушення міжнародно-правового зобов'язання держави) є необхідною умовою для встановлення наявності міжнародно-протиправного діяння держави.

Міжнародно-правова відповідальність держави настає тільки тоді, коли протиправне діяння може бути присвоєно державі. Державі можна присвоїти поведінку як державних, так і недержавних акторів за правилами, що містяться у Статтях про відповідальність держав 2001 р. (ст. ст. 4–11). Однак зазначені статті не містять правил щодо присвоєння державі поведінки приватних акторів, що непідпорядковані жодним чином органам держави. Міжнародно-правова доктрина та практика підтверджують, що держава має вживати необхідних заходів із метою недопущення порушення положень, передбачених міжнародно-правовими зобов'язаннями держави, не лише з боку державних органів, але також із боку її громадян, іноземців та інших осіб, які перебувають у межах юрисдикції такої держави. Водночас держава не може бути абсолютним гарантом правомірної поведінки вищезазначених категорій осіб. Тому виникає питання про ступінь належної обачності (*due diligence*), вирішення якого залежить від наявності достатніх реальних можливостей у держави щодо виконання відповідних міжнародно-правових зобов'язань у кожному конкретному випадку (аналізу варто піддавати, зокрема, ступінь небезпеки, вибір розумних засобів) та, як наслідок, вирішення питання про притягнення чи не притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності. Відповідальність держави у зв'язку з поведінкою приватних осіб виникає в разі, якщо держава не вжила заходів щодо попередження таких протиправних діянь або до покарання винуватих осіб, чи здійснення інших належних процесуальних заходів.

Питання вини держави (зокрема, у контексті складу міжнародно-протиправного діяння держави) є одним із найбільш гострих у доктрині та практиці міжнародного права і спричинило вироблення низки підходів щодо його вирішення – від абсолютного заперечення застосування такого концепту до держави до визнання як обов'язкового елемента складу міжнародно-протиправного діяння держави та, отже, необхідної умови для настання міжнародно-правової відповідальності держави. Питання про те, чи є наявність вини держави умовою для міжнародно-правової відповідальності такої держави, треба вирішувати з огляду на первинні міжнародно-правові зобов'язання держави за конкретних обставин.

Список використаних джерел:

1. Андрейченко С.С. Концепція атрибуції поведінки державі в міжнародному праві : монографія. Одеса : Фенікс, 2015. 578 с.
2. Василенко В.А. *Ответственность государства за международные правонарушения*. Киев : Вища школа, 1976. 267 с.
3. Ельничев В.Н. Проблема вменения в международном праве. *Правоведение*. 1970. № 5. С. 83–91.
4. Зайберт-Фор А. Международно-правовая ответственность государств за действия частных лиц: необходимость переориентации? *Дайджест публичного права Института Макса Планка*. 2013. № 2. С. 333–364.
5. Міжнародно-правова відповідальність: теоретичний погляд : монографія / С.В. Ківалов та ін. Одеса : Юридична література, 2017. 208 с.

6. Колосов Ю.М. Ответственность в международном праве. 2-е изд., стер. Москва : Статут, 2014. 224 с.
7. Курис П.М. Международные правонарушения и ответственность государства. Вильнюс : Минтис, 1973. 279 с.
8. Левин Д.Б. Ответственность государств в современном международном праве. Москва : Междунар. отношения, 1966. 152 с.
9. Лисовский В.И. Международное право. Москва : Высшая школа, 1970. 438 с.
10. Проекты статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния с комментариями к ним. *Ежегодник комиссии международного права*. 2001. Т. II. Ч. 2. A/CN.4/SER.A/2001/ADD.1 (PART 2). С. 32–174.
11. Eagleton C. *The Responsibility of States in International Law*. New York : New York University Press, 1928. 291 p.
12. Heijer D.M. *Europe and Extraterritorial Asylum*. Doctoral thesis. Institute of Immigration Law. Faculty of Law. Leiden University, 2011. 347 p.
13. Hessbruegge J.A. *The Historical Development of the Doctrines of Attribution and Due Diligence in International Law*. *New York University Journal of International Law and Politics*. 2004. 36. P. 265–306.
14. CC/Devas (Mauritius) Ltd., Devas Employees Mauritius Private Limited and Telecom Devas Mauritius Limited v. The Republic of India. PCA Case № 2013–09. Award on Jurisdiction and the Merits. 25 July 2016.

References:

1. Andreichenko S.S. (2015) *Kontseptsiiia atrybutsii povedinky derzhavi v mizhnarodnomu pravi* [The conception of attribution of conduct to the state in international law]. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
2. Vasilenko V.A. (1976) *Otvetsvennost gosudarstva za mezhdunarodnye pravonarusheniia* [State responsibility for international offenses] Kiev: Vishcha shkola [in Russian].
3. Elynychev V.N. (1970). *Problema vmeneniia v mezhdunarodnom prave* [The issue of imputation in international law]. *Pravovedenie*. № 5. P. 83–91. [in Russian].
4. Zaibert-For A. (2013) *Mezhdunarodno-pravovaia otvetstvennost gosudarstv za deistviia chastnykh litc: neobkhodimost pereorientatsii?* [International responsibility of states for the actions of individuals: the need for reorientation?] *Daidzhest publichnogo prava IMP*. № 2. P. 333–364 [in Russian].
5. Kivalov S.V., Andreichenko S.S., Bekhruz Kh.N., Streltsov Ye.L. (2017) *Mizhnarodno-pravova vidpovidalnist: teoretychnyi pohliad* [International legal responsibility: a theoretical view] Odesa: Yurydychna literatura [in Ukrainian].
6. Kolosov Y.M. (2014) *Otvetsvennost v mezhdunarodnom prave* [Responsibility in international law] 2nd ed. Moscow: Statut [in Russian].
7. Kuris P.M. (1973) *Mezhdunarodnye pravonarusheniia i otvetstvennost gosudarstva* [International offenses and state responsibility] Vilnius: Mintis [in Russian].
8. Levin D.B. (1966) *Otvetsvennost' gosudarstv v sovremennom mezhdunarodnom prave* [Responsibility of states in modern international law] M.: Mezhdunar. Otnosheniia [in Russian].
9. Lisovskii V. I. (1970) *Mezhdunarodnoe pravo* [International law] M., Vysshiaia shkola [in Russian].
10. *Proekty' statej ob otvetstvennosti gosudarstv za mezhdunarodno-protivopravny'e deyaniia s kommentariiami k nim. Ezhegodnik komissii mezhdunarodnogo prava*. 2001. Tom II. Chast' vtoraya. [Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries Thereto. International Law Commission Yearbook. 2001. Volume II. Part two]. A/CN.4/SER.A/2001/ADD.1 (PART 2). [in Russian].
11. Eagleton C. (1928) *The Responsibility of States in International Law*. New York: New York University Press.
12. Heijer D.M. (2011) *Europe and Extraterritorial Asylum*. Doctoral thesis. Institute of Immigration Law. Faculty of Law. Leiden University.
13. Hessbruegge J.A. (2004) *The Historical Development of the Doctrines of Attribution and Due Diligence in International Law*. *New York University Journal of International Law and Politics*. № 36. P. 265–306.
14. CC/Devas (Mauritius) Ltd., Devas Employees Mauritius Private Limited and Telecom Devas Mauritius Limited v. The Republic of India. PCA Case № 2013–09. Award on Jurisdiction and the Merits. 25 July 2016.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.1.29>

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

Марія Даніліна

аспірант кафедри конституційного права

Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-9531-4605

Анотація. У статті на основі аналізу наукових поглядів учених, норм чинного законодавства України досліджено й охарактеризовано поняття й особливості формування, реалізації соціальної політики держави. Визначено, що в діяльності держави реалізації соціальної політики належить одне із провідних місць. З'ясовано, що суб'єктами соціальної політики є: держава (загальнодержавний і регіональний рівні), громадянське суспільство,